

ZAMONAVIY JAMIYAT TENDENSIYALARINING MA'NAVIY EHTIYOJLAR RIVOJLANISHIGA TA'SIRI

Jamshid Azimovich JABBOROV

Falsafa fanlari bo'yicha (PhD) falsafa doktori

Xalqaro innovatsion universitet

Qarshi, O'zbekiston

jamshidshoh@gmail.com

Аннотatsiya

Maqolada zamonaviy jamiyat tendensiyalari, ularning ma'naviy ehtiyojlar rivojlanishiga ta'siri (inson ehtiyojlari yuksalishiga, ayniqsa, yosh avlodda ehtiyojlar shakllanishiga ham ancha ziddiyatli ta'siri) izchil ilmiy tahlil qilingan.

Tayanch so'zlar: postmodern, tendensiya, inson, ma'naviy ehtiyoj, internet, globallasuv, texnologiyalar rivoji, IT texnologiyalar, sun'iy intellekt.

ВЛИЯНИЕ ТЕНДЕНЦИЙ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА НА РАЗВИТИЕ ДУХОВНЫХ ПОТРЕБНОСТЕЙ

Жамшид Азимович ЖАББОРОВ

Доктор философии по философским (PhD) наукам

Международный инновационный университет

Карши, Узбекистан

jamshidshoh@gmail.com

Аннотация

В данной статье последовательно научно анализируются тенденции современного общества, их влияние на развитие духовных потребностей (достаточно противоречивое влияние на подъем потребностей человека, особенно на формирование потребностей подрастающего поколения).

Ключевые слова: постмодерн, тренд, человек, духовные потребности, Интернет, глобализация, развитие технологий, IT-технологии, искусственный интеллект.

Insoniyat taraqqiyotidagi zamonaviy jamiyatni ifodalash uchun qo'llaniladigan postmodern (lotincha, post – keyin, moderne – yangi, zamonaviy) hodisasi bugungi kun umumjahon ilm-fanida, san'at va madaniyat sohalarida bir qator ilmiy-nazariy munozaralarni keltirib chiqarmoqda. So'zma-so'z tarjimasida "zamonaviydan keyin" degan ma'noni bildiradi. Ilmiy manbalarni tahlil qilganimizda, "postmodern" tushunchasi ilk bor XX asr boshlarida ilmiy izlanishlar olib borgan nemis faylasufi R.Panvitsning "Yevropa madaniyati tanazzuli" [4] kitobida "yangi"dan keyingi paydo bo'ladigan yangiliklarni anglatuvchi tushuncha

sifatida ta'riflanib, falsafa va san'atda modernizmdan keyin yuzaga kelgan o'zgarish va yangiliklarni ifodalash uchun ishlatilgan. XX asrning 30-yillarida adabiyotshunos olim F.de Onis tomonidan yaratilgan "Ispan va Lotin Amerikasi poeziyasi antologiyasi" asarida bu atama modernizmga zid, qarama-qarshi tushuncha tarzida yoritiladi. Ikkinchi jahon urushidan keyin yaratilgan (1947-yilda) "Tarixni o'rganish" [6] asari orqali mashhur sotsiolog A. Toynbi postmodernizm atamasi zamonaviy davrni (1-jahon urushi davridan boshlab) belgilash uchun qo'llanilgan. XX asrning 70-yillarida Lotin Amerikasida din muammolariga bag'ishlangan ilmiy nazariyalar yaratgan amerikalik olim X.Koks tomonidan "postmodern teologiyasi" atamasi diniy ma'noda qo'llanila boshlandi.

Falsafiy va san'atshunoslik fanlar tizimida "Postmodern" tushunchasi Ch.Jenksning "Postmodern me'morchilik tili" [5] kitobi chop etilganidan so'ng juda keng yoyildi. Ushbu asarda anchadan buyon turli ma'nolarda qo'llanib kelinayotgan postmodern atamasi o'zgacha ma'noda ta'riflanadi. Ch.Jenks [1] postmodernizm me'morchilik san'atida yangi davr boshlaganligini, ushbu sohada tarixiy usul va vositalardan foydalanish mumkinligi, nusxa olish, avvalgi binolarga zamonaviy o'zgarishlar kiritib, yangicha ko'rinish yaratish ijodkorlik tarzida qabul qilinaverishini qayd etadi. Olimning "Postmodern me'morchilik tili" kitobi tahlil qilinganda postmodern atamasi faqatgina me'morchilikka emas, balki zamonaviy san'atning barcha turlariga ham taalluqli ekanini ta'kidlaydi. XX asrning yetmishinchi yillarida ushbu atama me'morchilik, san'at va adabiyotdagi yangi uslublarni anglatgan bo'lsa, XX asrning saksoninchi yillaridan boshlab bu atama falsafiy ma'noda ham ishlatila boshlandi. Bugungi kunda falsafiy, ilmiy-nazariy manbalarda "postmodern" atamasi – zamonaviy jamiyat degan keng ko'lamli ma'noda qo'llanilmoqda.

A.Erkayev tomonidan yozilgan "Tafakkur erkinligi" [2] kitobida postmodern jamiyatning bir qator belgilari keltirib o'tiladi:

ishlab chiqarishda yuksak texnologiyalarning qo'llanilishi;

axborot texnologiyalarini ommaviy kommunikatsiya sohasiga, shuningdek, jamiyat hayotining barcha sohalariga, hatto ishlab chiqarishga ham kirib kelishi;

softver (elektron aloqa xizmatlari) sohasi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotning uzviy tarmog'iga aylanishi;

jahon taraqqiyotida globallasuv tendensiyasining vujudga kelishi;

ommaviy madaniyat keng tarqalgan ijtimoiy hodisaga aylanishi;

inson ongi, tafakkuri va xulq-atvori, jamiyat mentalitetining ancha o'zgarishi.

Olimning fikricha ba'zi hollarda "postmodern jamiyatda ko'plab mumtoz qadriyatlarning deformatsiyaga uchrashi tufayli ular o'rmini soxta qadriyatlar egallamoqda". Bu ehtiyojlar rivojlanishiga, ayniqsa, yosh avlodda ehtiyojlar shakllanishiga ham ancha ziddiyatli ta'sir ko'rsatmoqda. Iste'molchilik psixologiyasi, yoshlarning submadaniyati, ayrim qatlamlarda marginal qarashlar kuchaymoqda, mumtoz qadriyatlar tizimiga munosabat o'zgarmoqda. Ayrim yoshlarda milliy nigilizmga, kosmopolitizmga moyillik ko'zga tashlanmoqda.

Mamlakatimiz jahon hamjamiyati orasida ma'naviyatga, ilm-fan sohasiga katta e'tibor qaratayotgan davlat sifatida tanilmoqda. Barqaror rivojlanishi uchun eng so'ngi ilm-fan va texnologiyalarni egallash, mustaqil dunyoqarashga ega bo'lgan, milliy iftixor tuyg'usi jo'sh urgan, millatchilik, irqchilik va milliy maddohlikdan holi, hur va erkin, ayni vaqtda fuqarolik mas'uliyatlarini o'z kasb-kori, ijtimoiy muhiti talab qiladigan darajada o'zlashtirgan shaxsni tarbiyalash lozim. Insonning sog'lom ma'naviy, iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish va yuksaltirish imkoniyatlari jamiyatda yuzaga keluvchi ko'plab muammolar ta'sirida cheklanmoqda yoki inkor etilmoqda. Biroq postmodern jamiyatda iste'molchilik psixologiyasidagi o'zgarishlar, mazmunan sayoz bo'lgan ommaviy madaniyat unsurlari ta'sirining kuchayib borishi ma'naviy ehtiyojlarga yuzaki, ayrim hollarda nosog'lom tus berilishiga olib kelmoqda.

Postmodern jamiyat ziddiyatlarining ehtiyojlar rivojiga ta'sirini quyidagi tahlillar yordamida ko'rib chiqamiz:

Globallashuv. Globallashuv zamonaviy taraqqiyot tendensiyasi bo'lib, u jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab oladi. Butun insoniyat, xalqlar hayotiga ta'sir ko'rsatuvchi umumiy omillar, yo'nalishlar, qonuniyatlarni anglatadi. Globallashuv hayot sur'atlarining milliy manfaatlarga bo'ysunmasidan jadallik bilan rivojlanishidir.

Globallashuv jarayoni tufayli yangi imkoniyatlar paydo bo'ldi: axborot, ishlab chiqarish texnologiyalari, turli sohalarda xizmat ko'rsatish va hokazolar tubdan rivojlandi. Natijada turli hududlarda yashayotgan insonlar o'rtasidagi axborot bilan ta'minlanish borasidagi keskin farqni sezilarli kamaytirish imkoni vujudga keldi. Bu jarayon ta'siri madaniy mahsulotlar iste'molida ham namoyon bo'lib, insonlarning televideniye, radio, video va audio mahsulotlari, internet orqali adabiyot va san'at asarlari, muzeylardagi qadimiy eksponatlar bilan virtual tanishish va tomosha qilish, kutubxonalardagi badiiy-ommabop va ilmiy asarlarni o'qish, masofadan turib bilim olish imkonini vujudga kelishiga xizmat qildi.

Bu jarayon ta'sirida insonlarning ma'naviy iste'moliga salbiy ta'sir etuvchi, nosog'lom ma'naviy ehtiyojlarni qondirishga xizmat qiladigan turli zamonaviy shou-tomoshalar (ayniqsa, ma'lum bir guruhni yoki shaxsni PR qilishi uchun), ijtimoiy tarmoqlar orqali virtual muloqotlar (Facebook, Telegram, Tik-tok, Twitter, Wechat, Instagram, Whatsapp va boshqalar), har xil onlayn elektron o'yinlar (PUBG, Clash of clans, DOTA, PES, Zombej va h.k.) va ommaviy madaniyatning boshqa standartlashgan, mazmunan sayoz, ba'zan odamlarni chalg'ituvchi mahsulotlar bugungi kun axborot maydonining katta qismini egallagan. Axborot texnologiyalarining shiddatli yangilanishi globallashuvni nihoyatda tezlashtirib yubordi.

Yer yuzidagi barcha insonlar tomonidan iste'mol qilishga mo'ljallangan omma mahsulotlari (moddiy va ma'naviy) ularning ongini, psixologiyasini, turmush tarzini, qadriyatlar tizimini bir-biriga yaqinlashtirishga xizmat qilmoqda. Lekin g'arbning kosmopolitik tushdagi madaniyati, urf-odati, turmush tarzi, standartlashgan, mazmunan sayoz, ba'zan odamlarni chalg'ituvchi mahsulotlari

milliy qadriyatlar tizimining qashshoqlashishiga olib kelmoqda. Hatto boy madaniy an'ana va qadriyatlarga, ulkan yutuqlar va intellektual salohiyatga ega xalqimiz yoshlari orasidan ko'pchiligining kosmopolitik ommaviy madaniyat, ba'zilarining kitch madaniyat unsurlari ta'siriga tushib qolishi postmodern jamiyatining ma'naviy ehtiyojlarga salbiy ta'sir ko'rsatishidan (ijobiy ta'sir qatorida) dalolatdir.

Rivojlanayotgan mamlakatlar raqamli telekanallari, boshqa OAV orqali tarqalayotgan mahsulotlar, savdo tarmoqlarida sotilayotgan disklar, har xil elektron o'yinlarning hajmi shiddat bilan ko'payib borishi iste'mol ehtiyojlarining muttasil o'sib borayotganini ko'rsatadi. Biroq yaratilayotgan madaniy mahsulotlarning salmoqli qismini zo'ravonlik, fahsh, pornografiya, buzg'unchilik, radikalizm, shovinistik ruhdagi, LGBT ni targ'ib qiluvchi g'oyalar tashkil etadi. Bu insonlarning, ayniqsa yoshlarning ongiga, hayotga munosabatiga, didiga va baholashlariga, milliy madaniyatlarga o'ta ziddiyatli ta'sir ko'rsatadi. Jamiyat manaviy hayotida ba'zi bir buzg'unchi g'oyalar, axloqiy, estetik va boshqa soxta qadriyatlarning tarqalishiga, milliy madaniyatlarning o'ziga xos zaiflashuviga sabab bo'ladi.

Texnologiyalar rivojlanishi. So'ngi yillarda IT-sohasidagi yangiliklardan xabarsiz qolish, ilm-fan yutuqlari va kashfiyotlardan foydalanmaslik insonni, muayyan jamiyat, hattoki, tabiiy resurslarga boy davlatlarni ham taraqqiyotdan orqada qolib ketishiga sabab bo'lmoqda. Texnologiyalar tizimida IT-sohasi yetakchilik qilmoqda: davlat boshqaruvi, iqtisodiyot, ishlab chiqarish (zavod va fabrikalar), ijtimoiy institutlar faoliyati, ta'lim tizimi, madaniyat, sog'liqni saqlash, sport va hokazolarni IT-texnologiyalarsiz tasavvur qilish mushkul. Zamonaviy jamiyatda ishlab chiqarish, qurilish, transport, aloqa tizimida har bir sohaning o'z texnologiyalari hamda nanotexnologiyalar, biotexnologiyalar, muqobil energiya turlaridan foydalanish texnologiyalari va axborot texnologiyalari bilan omixtalanib, yangicha mazmun va shakl kasb etmoqda. Ular orasida sohalarning o'z ixtisoslashgan texnologiyalari bilan birlashib, mushtaraklashish bo'yicha IT-axborot texnologiyalari yetakchidir. Masalan, meditsina va qishloq xo'jaligida an'anaviy usullar qatorida genetika yutuqlari, genlar injeneriyasi, tibbiyotda g'arovli

xujayralar yordamida inson a'zolarini yaratish, qishloq xo'jaligida genetik modifikatsiyalashgan serhosil navlarini yaratish, yoki nanotexnologiyalar va materiallarning atom strukturasi ta'sir ko'rsatish orqali belgilangan xossaga ega qilish, kompozit materiallardan foydalanish – bular hammasi postmodern jamiyatning yangi texnologiyalaridir. Ammo bu jarayonlarni an'anaviy usullarda hisoblab ham, kuzatib, boshqarib bo'lmaydi. Bu jarayonni amalga oshirish uchun superkompyuterlar va eng samarali IT dasturlar kerak.

Zamonaviy texnologiyalar taraqqiy etishini istagan har bir xalqdan ularni o'zlashtirishni, ya'ni zamonaviy ilm-fanni, texnologiyalarni o'rganishini, amalda qo'llash ko'nikmalariga ega bo'lishini talab qiladi.

Har bir sohadagi yangiliklar, ixtirolar, yutuqlar butun insoniyatning mulkiga aylanmoqda. Bugungi kunda har qanday ahamiyatli, qiziq g'oyalarning, foydali va foydasiz axborotning, texnologiyalarning, mahsulotlarning dunyo bo'ylab tez tarqalishiga guvoh bo'lmoqdamiz.

Zamonaviy jamiyatda texnologiyalar rivoji nafaqat ishlab chiqarish texnologiyalari, uy-ro'zg'or buyumlari, tovarlar va axborotlar tarqalishiga, shuningdek, madaniy mahsulotlar iste'moliga ham ulkan ta'sir ko'rsatmoqda. Chunonchi ijtimoiy tarmoqlar orqali virtual muloqotlar, har xil elektron o'yinlar va ommaviy madaniyatning boshqa standartlashgan, mazmunan sayoz, ba'zan odamlarni chalg'ituvchi, ma'naviyatga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi mahsulotlar yaratilib, insonlar tomonidan iste'mol qilinmoqda.

Omma uchun yaratilgan mazmunan sayoz mahsulotlarni keng iste'mol qilish odamlarning turmushga munosabatiga ta'sir qilib, qadriyatlar tizimini zaiflashtirmoqda, uning ongi va psixologiyasini o'zgartirmoqda. Hayotga yengil-yelpi, ba'zan mas'uliyatsiz munosabat shakllanmoqda [3]. Yoshlar orasida "yashab qol", "ertani o'ylama, hayot bir marta beriladi" kabi qarashlar tarqalmoqda. Yuksak marralarni ko'zlab hayotiy reja tuzishga, o'z ustida ishlashga, kelajagiga nisbatan mas'uliyatli bo'lishga loqaydlik, hozirgi shiddatli zamon taqozo etadigan, moda ketidan quvish, brend mahsulotlarini xarid qilishda boshqalardan ortda qolib

ketmaslikka urinish ma'naviy ehtiyojlarning bir qismini deformatsiyaga uchratmoqda. Sog'lom va nosog'lom ehtiyojlar o'rtasidagi chegara yuvilib ketayotir. Afsuski, iste'moldagi birxillik milliy madaniyatlarning bir-birini o'zaro boyitishi, rivojlanishiga nisbatan ko'proq g'arb ommaviy madaniyati andozalariga moslashtirmoqda, rivojlanayotgan xalqlar madaniyatlarining g'arb madaniyatiga qisman assimiliyatsiyalashuvi, milliy xususiyatlarining qashshoqlashuvi asosida kechmoqda.

Insonning har qanday ehtiyojlarining qondirilishi va yuksalishi jamiyatdagi ijobiy o'zgarishlar bilan hamohang tarzda davom etadi. Lekin texnologiyalar rivojlanishi insoniyat taqdiri uchun ko'plab xavotirli holatlarni ham yuzaga keltirmoqda, texnokratik qarashlar ustunlik qilishiga, insoniy munosabatlar tanazzulga uchrashiga, begonalashish kuchayib, axloqiy me'yorlar darz ketishiga olib kelmoqda.

Texnokratik qarashlar ustunlik qilib, an'anaviy qadriyatlar – oilaviy qadriyatlar, qarindoshlik, do'stlik, o'rtoqlik, aksariyat axloqiy, estetik qadriyatlar inkor qilingan joyda oila va nikoh instituti yemirilmoqda.

Internet. Yuqoridagi bandlarda IT-sohasi haqida fikr bildirdik, uning insonlarga ijobiy va salbiy jihatlarini tahlil qildik. Zamonaviy texnologiyalarni internetsiz tasavvur etish mumkin emas. Jamiyatning har bir sohasiga internet kirib borgan: ta'lim tizimi, iqtisodiyot, siyosiy faoliyat, tibbiyot, qishloq xo'jaligi va hokazo.

Fikrimizcha, internet tizimi jamiyat ma'naviy hayotiga keng ko'lamda ijobiy (odamlar dunyo go'zalligidan bahra olishi (virtual sayohatlar), kino yoki shoular tomosha qilishi, musiqalar tinglashi, muzeylardagi eksponatlarni, san'at asarlarini baholashi, dunyoning istalgan kutubxonasidagi kitoblaridan, arxiv hujjatlaridan foydalanishi, ta'lim olish, masofadan o'qish, turli konferensiyalarda qatnashish, yig'ilishlar o'tkazish, fikrlar va g'oyalar bilan o'rtoqlashish imkoniyatlarning vujudga kelishi) ta'sir o'tkazadi. Internetdagi ijtimoiy tarmoqlar orqali siz o'z yaqinlaringiz bilan suhbatlashish, ovozli xabar yoki rasm, video xabar orqali bir-

biringizdan hol-ahvol so‘rab turish (virtual aloqa orqali oradagi masofa “minimum darajada qisqaradi”), o‘zingizga hamsuhbat, maslakdosh topishingiz, bo‘sh vaqtlaringizda turli xil elektron o‘yinlar bilan mashg‘ul bo‘lish imkoniyatingiz bor. Insoniyatni qiziqtirgan har qanday axborotlarni: iqtisodiy, siyosiy, harbiy, madaniy-ma‘naviy mazmundagi ma‘lumotlarni topish, undan foydalanish tezlashdi va osonlashdi. Yer yuzidagi barcha hukumat, jamoat va nodavlat tashkilotlarning faoliyati internet bilan bog‘landi. Qisqacha aytganda, internet – XXI asr odamlari uchun madaniy mahsulotlar yaratuvchi va ma‘naviy ehtiyojlarini qondiruvchi asosiy vositasiga aylandi.

Ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshi chegaralanmagan iste‘molchilar ulardan turli maqsadlarda foydalanmoqdalar. Turli-tuman xorijiy saytlar buzg‘unchilik, terrorchilik, behayolik, ekstremizm, fundametalizm kabi yot g‘oyalarni yoyishga xizmat qilmoqda. Bularga e‘tiborsiz munosabatda bo‘lish mumkin emas. Bugungi kun olimlarini o‘ylantirayotgan dolzarb muammolaridan biri bu zamonaviy tor tushuniladigan gedonizmdir. Aslida antik falsafada gedonizm hayotdan zavq-shavq olish g‘oyasini olg‘a suruvchi ta‘limotdir. Insonning yashashdan maqsadi zavq-shavq, huzur-hulovat qilish orqali baxtli bo‘lishdir degan gumanistik g‘oyani ifodalaydi. Ammo iste‘molchilik keng tarqalgan postmodern jamiyatda bu tushuncha deformatsiya bo‘lmoqda. Endi gedonizm tarallabedodlarcha yashash, yoshlik zavqini surib, mehnatsiz hayot kechirishni (rohatlanish, ayshi-ishratdan iborat, degan o‘ta bachkana g‘oya) targ‘ib qiluvchi qarashga aylanmoqda. Unda, asosan, insonning mayl va ehtiyojlari jamiyatda o‘rnatilgan ijtimoiy me‘yorlarga qarama-qarshi qo‘yiladi, insonning erkinligini cheklovchi va uning o‘ziga xos xususiyatlarini namoyish etishga to‘sqinlik qiluvchi har qanday shart va me‘yorlarni inkor qiladi. Bu esa ehtiyojlar rivojlanishi uchun o‘ta xavfli g‘oyadir. Har qanday narsada, voqea, jarayonda me‘yor buzilsa, teskari oqibatlarga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda zamonaviy sivilizatsiya, u tug‘dirgan ommaviy madaniyatdan voz kechish imkonsiz. Lekin ularning insonga salbiy ta‘sirini minimallashtirishga erishish lozim. Buning uchun esa ta‘lim-tarbiya, birinchi galda ma‘naviy tarbiya mazmunini, usul va vositalarini zamon talablarini

hisobga olib takomillashtirish zarur. Shuningdek, insonlarning ma'naviy duryoqarashini va mafkuraviy immunitetini shakllantirish; oilalarda, mahallalarda, ta'lim muassasalari va mehnat jamoalarida jamoatchilik nazoratini kuchaytirish; ma'naviy ehtiyojlar yuksalishiga xizmat qiluvchi professional darajada tayyorlangan asarlar, filmlar, ko'rsatuvlar, suratlar yaratish uchun davlat so'z va ijod erkinligini, intellektual mulk himoyasini yanada ko'proq qo'llab-quvvatlashi, qonunchilik bazasini mustahkamlashi hamda ijtimoiy va moddiy-iqtisodiy shart-sharoit yaratish; mazmunan sayoz, g'oyaviy jihatdan shubhali, hatto zararli, siyosiy va diniy ekstremizmni, axloqiy buzuqlikni, zo'rvonlik va fahshni targ'ib etuvchi, inson ma'naviyatini zararlovchi materiallar tarqatganlarga nisbatan huquqiy mexanizmni takomillashtirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qozoqboy Yo'ldosh. Postmodernizm: mohiyat, ildizlar va belgilar. Jahon adabiyoti jurnali. №10/221, 2015 yil, oktyabr. 108-119 b.
2. Erkayev A. Tafakkur erkinligi. T.: 2021, 179-b.
3. Erkayev A. Ma'naviyatshunoslik. 1-kitob. "Ma'naviyat", 2018 y., - 480 b.
4. Rudolf Pannwitz. Die Krisis Der Europaeischen Kultur (Germ. Edit.). Publ: Wentworth Press, 2018 y., - 276 p.
5. Дженкс Ч. Язык архитектуры постмодернизма. Перевод с английского А. В. Рябушина, М.В. Уваровой. Под редакцией А.В. Рябушина, В.Л. Хайта. – Москва: Стройиздат, 1985. - 136 с.
6. Тойнби Арнольд Джозеф. Постижение истории. – Москва: Директ-Медиа, 2007. – 1876 с.